

АНТАЛ МИЛЕР, Будимпешта

ПОГЛЕД НА СВИЈЕТ И НАУЧНА ПРЕСТАВА О СВИЈЕТУ

Познато је прије свега, да научна представа о свијету није само једноставан скуп достигнућа из области специјалних наука, већ њихова организована, интерпретирана цјелокупност. И управо ти моменти, тј. систематизовање и интерпретација знања фактори су који из мноштва конкретних стручних знања издвајају опште, откривају опште црте посебних наука, степен природних (и друштвених) догађаја, једном ријечју, они формирају општу слику природе (и друштва) и, што је, вјероватно, најбитније, одређују општи научни однос, понашање човјека према природи (и друштву). Ријеч „научно“ употребљава се у датом случају у најширем значењу и на тај начин укључује у себе реалне потребе дате епохе, која пред научну спознају поставља методе и опште принципе сазнања, као и практичну пријену научних достигнућа.

СУШТИНА И КОРЕЛАЦИЈА ПРЕСТАВЕ О СВИЈЕТУ И ПОГЛЕДА НА СВИЈЕТ

Прије него приступимо излагању садржаја суштине научне представе о свијету, сматрамо да је важно објаснити зашто смо ријеч „друштво“ ставили у заграда, и на тај начин као да подвлачимо да се горе наведено о научној представи о свијету у „чистом облику“ односи искључиво на природне науке. У суштини ради се о сљедећем: предмет природних наука је дио материјалног свијета ван човјека и његовог друштва, а почетни, основни циљ природних наука је познавање таквих чињеница и законитости чије постојање и појава обично не зависе од човјекове дјелатности; због тога те науке не носе у себи свој-

ство надградње, немају основни идеолошки карактер. Узрок што природно-научна представа о свијету, која настаје на основу знања која су сама по себи стварна, ипак има идеолошки садржај, односно поглед на свијет, крије се у чињеници да формирање природно-научне представе о свијету има два основна циља. Први циљ је омогућити даље сазнање специјалним наукама и разрадити опште начелне основе за даља истраживања. Други циљ је — служити као основа природној онтологији појединих идеологија и филозофија. Као резултат тог циља може се сматрати чињеница да се у интерпретацији нових знања и формирању природно-научних представа о свијету интензивно јављају изведени идеолошки и филозофски мотиви који, мање-више у чистом облику, одражавају погледе неке друштвене класе или слоја, њихове опште односе према друштву и природи.

Природно је што су у XVIII—XIX вијеку и друштвено-идеолошки мотиви имали одлучујућу улогу у томе да механички прилаз, који се појавио у класичној физици (тј. механичка представа о свијету), буде пренесен на филозофски ниво, а буржоаска идеологија га прихвати као један од основних принципа (механички материјализам). Сам по себи механички прилаз који је поникао у природним наукама био је логичка посљедица научних достигнућа те епохе; механичка представа о свијету у класичној природној науци стварана је генетички, прије свега на основу теоретско-спознајних, а не друштвено-идеолошких потреба. Природно је што су у другој половини прошлог вијека, када су се почела нагомилавати научна знања која су противрјечила механичком материјализму, баш узроци друштвеног погледа на свијет послужили да логичке закључке који усмјеравају ка дијалектичком материјализму изнесу само идеолози пролетаријата, а буржоаска филозофија природе пошла је различитим идеолошким путевима. И на крају, према нашем мишљењу, чак у случају достигнућа савремене физике, поглед једнозначног одређења (Лапласов детерминизам) замијенио је дијалектички прилаз вишезначног одређења, независно од друштвено-идеолошких узрока, што признају и материјалистичка и идеалистичка филозофија, и различите друштвено-идеолошке интересе изражавају само у таквој или некој другој интерпретацији тих основних прилаза.

У области друштвених наука суштински је другачије стање. Човјек је друштвено биће, што указује не само на чињеницу да се преображај човјека вршио уз формирање и развој друштва, већ и на то да се сваки човјек као јединка кроз друштвену дјелатност односи према објективном спољашњем свијету, који постоји независно од њега, тј. према друштву и природи. Као посљедицу тога, с једне стране, имамо чињеницу да се конкретна активност појединаца и њихови погледи на свијет у цјелини и однос према јединкама одређују друштвеним условима свог постојања, а, с друге стране, да дјеловање и погледи јединки које живе у једнаким друштвено-економским ситуацијама по

својој суштини имају општи правац. У случају различитих друштвених одређености појединих социјалних класа и слојева дјеловање и погледи јединки биће различити. Такво друштвено-детерминисано понашање и погледе називамо идеологијом. (На тај начин идеологија је, по својој суштини, субјективан одраз објективних друштвених односа.) Значи, ако природне појаве у значајној мјери могу бити објективизирани у односу на човјека (али не у апсолутној мјери, пошто је и сам човјек дио природе), онда је друштво, ипак, не само објекат човјековог сазнања, већ и основна детерминанта човјекове суштине, што заправо значи да је само сазнање које испитује друштвене појаве одраз датих друштвено-економских услова, што битно ограничава могућност објективизације друштвених појава. (У вези са појавама у природи подвукли смо да њихову објективизацију ограничава чињеница да је и човјек дио природе; у вези са друштвеним појавама дужни смо да истакнемо да је, без обзира на озбиљне препреке и основно идеолошко својство, на основу релативне самосталности сазнања могућа објективизација појава на извјесном ступњу, и та чињеница је неопходан услов објективног својства друштвених наука, њихове способности да познају законе.)

И овдје — уз мале допуне — већ постаје јасно у чему је суштина погледа на свијет. Ако одредимо природно-научну представу о свијету као опште научно понашање човјека у односу на природу, онда је суштина погледа на свијет изражена општим понашањем и односом човјека према свијету у цјелини. Морамо, ипак, примјетити да израз „свијет у цјелини“ не означава само тај формални моменат када природи додајемо и друштво, већ означава квалитативно нов однос. Друштво није само мјесто и одраз вршења наше економске активности, већ садржи низ таквих елемената човјековог понашања који, такође, чине дио погледа на свијет. У друштву постоји, упоредо са економско-производним односима, много таквих фактора и веза, који су по суштини детерминисани економским односима, али не идентичним. (То је такозвана надградња.)

Да подсјетимо на правне, умјетничке, моралне и друге факторе и односе. Разлика коју учојамо у објективизацији код упоређивања човјека, природе и друштва је очигледна, а код „друштвено-научне представе о свијету“, у том смислу, као што смо направили у случају природно-научне представе о свијету, тј. као о релативно самосталној категорији унутар погледа на свијет, те разлике нема. Природно-научна представа о свијету, како смо видјели, поприма идеолошка својства само онда и уколико се испољава као дио погледа на свијет, а у исто вријеме наши друштвени погледи већ сами по себи носе идеолошке особине. Али, уколико се однос човјека према природи изражава посредно, кроз друштвену дјелатност, на основу социјалне условљености, постаје очигледно да поглед на свијет у цјелини — по својој суштини носи идеолошки карактер.

НАУЧНА ПРЕСТАВА О СВИЈЕТУ И ПОГЛЕД НА СВИЈЕТ КАО ПОЈАМ РАЗЛИЧИТОГ СТЕПЕНА УОПШТАВАЊА

Сваки човјек у току своје друштвено-производне дјелатности долази у више или мање интензиван контакт са природом или дијелом друштва који је ван њега. У исто вријеме, на основу добијених информација и искуства, сваки човјек ствара за себе слику о природи и друштву. Према томе, у одређеној мјери, сваки човјек прима те друштвене и природне услове у којима се одвијају његов живот и дјелатност. То је елементарни критеријум човјекове суштине, јер без прегледа услова на одређеном нивоу, а који служе као основа нашег постојања, немогућа је активност која има одређени циљ и рад. Значи, сваки човјек има представу о свијету (тачније, представу о суштини објективног свијета), иако се она базира на наивним представама, а не на научним посматрањима, и зато је та слика, која садржи много нетачних и случајних елемената, далеко од научног погледа на свијет. Али, уколико се чак и та наивна, елементарна уопштавања остварују на основу друштвеног постојања јединке, наивна представа о свијету има још већи идеолошки карактер од научне представе о свијету, уколико је овдје могућност објективизације, засноване на знањима чињеница, мања. На примјер, профанисаном, свакидашњем погледу и у наше вријеме ближи је геоцентрични астрономски прилаз него хелиоцентрични. Или, пак, у историји развоја друштва и његових законитости лаицима може изгледати да људе од могућности стицања богатства дијели чиста случајност. Због недостатка чињеница они не могу знати да је сама структура „сиромашан—богат“ настала као законитост историјског развоја, тачније, као резултат друштвене детерминисаности, и да неки људи крећу у потјеру за богатством са неједнаким шансама. Поред свега тога, у наивној представи о свијету увијек се могу срести елементи митологије, религије, што је у суштини посљедица тога што јединке (а у одређеним периодима развоја и професионални мислиоци), покушавају да ријеше помоћу ирационалних елемената, питања која на основу објективних знања и непосредног искуства изгледају нерјешива. Обично се, на нивоу општеважећег погледа на свијет, лако мијењају још недоказана уопштавања.

Што се тиче научног погледа на свијет, треба да утврдимо сљедеће: сваки човјек има некакву представу о суштини природе, али природно-научном представом о свијету, која је карактеристична за дати степен развоја, владају само творци природних наука и филозофи, или само неки од њих. Природно, захваљујући општем учењу и повећању културног нивоа — зависно од карактера датог друштвено-економског система — све више елемената природно-научне представе о свијету остаје у сазнању профаних људи, повећавајући на тај начин вриједност истине њиховог погледа на свијет, заувјек обезбјеђујући више

или мање правилно понашање јединки и социјалних класа у односу према природи. На тај начин научни поглед на свијет је самостална наука која се искристалисала у облику филозофије, и само преко већ наведених преношења подиже ниво цјелокупних погледа на свијет јединки.

Нема сумње да научна представа о свијету (или поглед на свијет), која се заснива на добијању тачне информације и систематском посматрању природних и друштвених појава, даје неупоредиво објективнију слику о свијету од наивног погледа на свијет, али ни она није лишена неоснованог, нетачног уопштавања, могућности грешака. За то постоји неколико разлога.

Прије свега то је улога за коју се определијелила друштвено-економска структура. На примјер, пошто је постала реакционарна, владајућа класа и њени плаћени научници намјерно изврћу стварност; најчешће је научници изврћу без претходног изношења класног гледишта на свијет. Типичан примјер је ортодоксна интерпретација експеримента квантне физике, тј. становиште тзв. копенхагенске школе. Полазећи од чињенице да у области микрофизичких појава не може бити остварена једнозначна одређеност коју је створила класична физика, присталице те школе негирају материјалистички поглед уопште. Они материјализам идентификују са механичким материјализмом, узетим у лапласовском значењу, јер или не познају дијалектички материјализам, или га познају али им не одговара због њиховог друштвеног положаја, пошто је дијалектички материјализам од самог почетка био везан са теоријом и праксом комунизма.

Други битан моменат захваљујући којем настају незаконита генералисања у погледу на свијет и научној представи о свијету је реазлика која настаје у систему схватања везаних са представом о свијету и са погледом на свијет. Типичан примјер таквог генералисања на том нивоу је концепција о „нестајању материје“, која се појавила крајем овог вијека.

Механички прилаз, који се базира на основама класичне физике, тачније механике, поистовјећивао је схватање материје са инертном масом, и по својој суштини то је схватање било пренесено и механичким материјализмом XVIII—XIX вијека. Али када физика, или наука о природи, поистовјећује материју са масом, онда се под тим подразумијева да маса или тијело, пошто овлада механичком, тачније статичком масом, постаје носилац или узрочник других физичких особина. На тај начин се маса, или материја, супротстављала другим објективно познатим физичким чиниоцима. (На примјер, тијела су сматрана носиоцима, узрочницима поља сила.) У филозофији материја није супротстављена другим објективним суштинама, већ сазнању или духу. Према томе, када су физичари завршили експерименте у току открића радиоактивности, закључили су да је „материја нестала“; остајући у ондашњем схватању физике, они су изјавили да се инертна маса претворила у зрачну енергију,

тј. из једног објективног облика постојања прешла је у други. (Природно, на основу савремених знања такво схватање је, чак и у ужем научном смислу, преувеличано.) Такво мишљење у филозофском уопштавању значи да је материја прешла у нематерију, тј. у дух, и наравно у потпуно другачије стање. Разлика у филозофском и природно-научном прилазу суштини схватања материје чини очигледним неоснованост сличног филозофског уопштавања.

АНТРОПОЛОШКИ КАРАКТЕР ПОГЛЕДА НА СВИЈЕТ И НАУЧНЕ ПРЕДСТАВЕ О СВИЈЕТУ

Раније је поменуто да поглед на свијет по својој суштини означава опште понашање човјека у односу на спољашњи свијет у цјелини.

Видјели смо да, с једне стране, поглед на свијет садржи спознајне мотиве, а с друге стране одражава структуре објективне основе дјелатности јединке или друштвених слојева. (Друштвено-економска структура: културни, умјетнички, морални, правни и други погледи и односи одређене епохе). Схватање „понашања“ указује да се субјективно одражавање тих објективних услова, поглед на свијет, поново објективизује у активности јединки или класа, јер се све друштвене категорије јављају и развијају на основу човјекове дјелатности, и спознаја природе од стране човјека није само једноставан рефлекс природе, већ у већој или мањој мјери преображај спознајне области. Човјекова дјелатност је више или мање свјесно усмјеравање на то да се природа и друштво трансформишу у складу са њиховим циљевима. Социјална детерминисаност човјека, његова дјелатност која има одређени циљ и његове биолошке и психолошке особине чине да његов однос према спољашњем свијету (према природи и друштву), тј. селекција и систематизација добијених информација о свијету, неопходно носи у себи печат човјековог бића. С правом се поставља питање: није ли антропоцентрични карактер човјекове дјелатности и сазнања, тј. погледа на свијет, у противрјечности са потребама тачног сазнања објективног свијета?

На ово питање можемо одговорити да спознаја објективног свијета није човјеку сама себи циљ и није вођена, прије свега, знатижељом, већ неопходношћу да се задовоље његове потребе, па стога антрополошки карактер није извртање већ суштина спознаје. То је уистину тако, али ако је човеков циљ да измијени природу (и друштво) да би задовољио своје потребе, онда је нужно да познаје објективне законе природе (и друштва), тј. објективни свијет онакав какав постоји независно од човјека. Рјешење проблема крије се у чињеници да антропоцентрични карактер човјекове спознаје и адекватна слика објективне стварности не морају обавезно да буду у противрјечности; чак у

неким случајевима управо антропоцентрични моменти омогућују адекватну спознају, док је у другим случајевима спречавају.

Посљедњим моментом треба се позабавити детаљније. Будући да је човјек социјално биће, антропоцентрични карактер пружа не само слику његових индивидуалних (биолошких, психолошких) особина, већ прије свега слику човјекове укупне суштине, тј. бића, односно друштвене истуације и социјалну детерминисаност. Из тога можемо извести закључак да антропоцентрични карактер није хомоген, већ веома противрјечан фактор. Тако је, на примјер, средином прошлог вијека настала специфична ситуација у вези са спознајом објективних законитости друштва. Владајуће класе су, као и пролетаријат, тј. њихове идеологије, тежиле да створе друштвену слику свијета са циљем да задовоље човјекове потребе. Међутим, циљеви буржоаске науке, тј. конзервирање постојећег друштвено-економског поретка, кочили су упознавање објективних законитости друштва. Класици марксизма постигли су резултате у тој области прије свега зато што су радили у интересу промјене постојећег поретка. Овдје могу да нам оспоравају да класни карактер поистовјећујемо са антропоцентризмом, иако под овим посљедњим треба схватити нешто опште; тако смо, бар, навикли да радимо.

Утврдили смо само чињеницу да се општељудско јавља увјек у конкретним постојећим, противрјечним ситуацијама, а у датом случају интереси пролетаријата се слажу са општим интересима људи, и зато су ти мотиви антропоцентричног карактера, садржани у циљевима и идеологији пролетаријата, помогли адекватну спознају онда када су је циљеви буржоаских класа ометали.

Однос антропоцентричног карактера и адекватности савршено одражава проблем дијелења природе на величине. Познато је да смо навикли да говоримо о мегасвијету, макросвијету, микросвијету и онедавно о субмикросвијету. Први у себе укључује космичке величине; други, по суштини — човјека и свијет и њему по величини одговарајућа тијела; микросвијет — то је област атома и молекула, а субмикросвијет укључује у себе појаве везане за елементарне честице. Постаје јасно да означавање посебних нивоа произилази из односа према човјеку, тј. носи антропоцентрични карактер. Познато је и то да откривање појединачних величина и историјски одржава антропоцентрични карактер. Уколико су величине даље од човјевих мјерила, то ћемо касније и на посредан начин сазнати о њима. Ако, пак, покушамо да занемаримо човјекове мотиве, примјетићемо да се појединачни нивои и објективно разликују један од другог, а то се прије свега одражава у томе што у тим појединачним нивоима дјелују и други објективни закони.

Можемо рећи да наше знање о објективном свијету свакако садржи антропоцентричне елементе, али то не значи да оно не одражава стварност на адекватан начин. Да би било ја-

сније, треба дати још двије напомене у вези са тим проблемом. Природна и вјештачка човјекова спознајна средства увијек су одређивала домен добијене и обрађене информације о објективном свијету, као и дубину њене обраде. Али наша средства за посматрање — како природна тако и вјештачка — стално се мијењају, развијају се заједно са јединком, друштвом, а у крајњој мјери захваљујући добијеним знањима. Природно, на тај начин се шири круг добијених и обрађених знања. С друге стране на промјену и развој друштва утичу у великој мјери и постигнути резултати у спознаји (нпр., технолошко-техничка база дате друштвено-економске формације). Зато мотиви наведени као антропоцентрични карактер човјековог сазнања и погледа на свијет и сами одражавају адекватна знања у датој епохи, тј. овладавају значајним објективним садржајима. На тај начин антропоцентрични карактер означава задржавање човјека у центру човјекове спознаје, дјелатности и општељудског понашања и, мада садржи значајан број субјективних елемената, он опште није субјективан.

Антал МЮЛЛЕР, Будапешт

МИРОВОЗЗРЕНИЕ И НАУЧНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ О МИРЕ

Резюме

В докладе автор говорит о научном представлении о мире как устроенной, интерпретированной совокупности множества достижений.

Естественно-научное представление о мире возникает на основе самых по себе фактических знаний с целью — сделать возможным дальнейшее познание для специальных наук и служить основой для естественной онтологии отдельных идеологий и философий.

Научное представление о мире или мировоззрение, обоснованно на получении точной информации и планомерном наблюдении за природными и общественными явлениями, даёт более объективную картину о мире, чем наивное мировоззрение из-за нескольких причин: детерминирующая роль общественно-экономической структуры, и различие, которое делается в системе понятий, связанных с представлением о мире и с мировоззрением.

Поскольку человек — общественное существо, он через общественную деятельность соотносится к объективному внешнему миру и это соотношение определяется общественными условиями его бытия. Это значит, что общество является не только объектом человеческого познания, но и основным детерминантом человеческой сути.

Поведение человека по отношению к внешнему миру указывает на то, что субъективное отражение объективных условий, то есть миро-

воззрение, вновь объективируется в деятельности индивидов или классов, ибо все общественные категории возникают и развиваются в силу деятельности человека. Поэтому антропологический характер не искажение, а суть познания. Поскольку человек социальное существо, антропоцентрический характер человеческого познания обозначает не только отражение индивидуальных (биологических, психологических) свойств человека, но отражение тотальности человеческого существа, то есть общественные ситуации и социальную детерминированность. Эти мотивы антропоцентрического характера выражались в целях и идеологии пролетариата. Отношение антропоцентрического характера и адекватности отлично отражает проблема деления природы на величины (мегамир, макромир, микромир и субмикромир).

Понятно, что антропоцентрический характер обозначает остановление человека в центре человеческого познания, деятельности и общего человеческого поведения.

